

De nya medaljörerna

Vid sitt årsmöte i Österby bruk 18 maj 1959 tilldelade Upplands fornminnesförening folkskolläraren *Bernhard Bengtsson*, Vallentuna, och fabrikören *J. G. Fredlund*, Alunda, sin förtjänstmedalj. Här nedan teckna de medaljerade några drag ur sin verksamhet och kulturminnesvårdande gärning.

BERNHARD BENGTSSON

Den första kontakten med Uppland fick jag inte förrän 1925, då jag en vacker junikväll trampade fram på min cykel på nuvarande riksväg 13 på väg till en sommarkurs i Uppsala. Från min hembygd nere i Skåne hade jag dagen förut startat min sextiomilafärd, som dåliga grusvägar och envis motvind allt annat än underlättat. Men då jag såg den första skymten av Uppsaladomens spiror från backsluttningen ned mot Flottsund var tröttheten i det närmaste obefintlig.

Genom talrika utflykter under kursen blev det inte bara Uppsala med alla dess minnen utan också en hel del av det uppländska landskapet, som jag lärde känna. Utfärderna till Linnés Hammarby, Gamla Uppsala och Skokloster glömmar jag inte.

Så gick några år. På våren 1927, då jag stod i begrepp att lämna Lund, fann jag i en bokhandel ett litet häfte, som var avsett för undervisningen i hembygdkunskap. Författarna var Sjöholm & Goes. När jag bläddrade genom den lilla skriften, fastnade blicken på en runsten, Jarlabankestenen på Vallentuna kyrkogård. Detta var första gången jag såg en bild, knuten till namnet Vallentuna.

Efter åtskilligt kringflackande, företrädesvis i södra Sverige, kom jag i början på 1931 till Vallentuna, där jag sedan dess varit bofast. Det dröjde inte länge, förrän jag fann, hur rik vallentunabygden är på minnen från gångna tider, något som i hög grad fascinerade mig. Men av flera orsaker kom det att dröja länge innan jag kände mig tillräckligt vuxen att delge andra, vad jag ur skilda källor fått fram om denna urgamla bygd.

Som nära granne och vän till författaren Jan Fridegård, som under större delen av 40-talet bodde i Vallentuna, fann jag snart, att vi hade många gemensamma intressen. Han var riksantikvariens ombud i Vallentuna och blev min förste vägledare inom runologien och fornminnesvården. När han i slutet på 40-talet flyttade från Vallentuna, blev jag hans efterträdare som riksantikvarieämbetets ombud, ett uppdrag som jag fortfarande innehar.

Vallentuna kommun är vårt lands runstensrikaste — över 70 runinskrifter äro kända — och för att sprida en smula kunskap om denna rika litteratur i sten utgav jag 1955 den lilla skriften »Stenarna talar». Den är sedan länge slutsåld, men jag hoppas att inom en snar framtid kunna presentera en ny utökad upplaga.

Under vintern 1955–1956 fick jag i gång ett par studiecirklar i hembygds kunskap. En kväll på våren 1956 var båda cirkarna samlade till ett gemensamt sammanträde och då ansåg jag det lämpligt att föreslå cirkelmedlemmarna att vi skulle bilda en hembygdsförening. Samtliga antecknade sig som medlemmar: Vallentuna hembygdsförening var ett faktum.

Det säges ofta att kulturvården är satt på svältkost. Tyvärr är detta omdöme riktigt i många, många fall, men det finnes dess bättre små undantag. Jag skall stanna vid några, som härrör sig från Vallentuna.

När frågan om försäljning av den s. k. runstenstomten i Bällsta, där de kända och mångomskrivna runstenarna är resta och »Arkils tingstad» är belägen, för några år sedan kom på tal passade Vallentuna kommun på att köpa tomten. Jag är glad över att ha fått vara med om detta beslut. Genom hembygdsföreningens försorg har tomten efter anvisningar av riksantikvarieämbetet iordningställt.

Tyvärr är det så, att de statliga kulturvårdande myndigheterna ofta saknar medel för sin verksamhet, något som inte minst gäller riksantikvarieämbetet. De många runstenarna behöver efterses och vårdas så att inte mossor och annan växtlighet gör inskriften oläslig. För några år sedan föreslog jag i kommunalnämnden, att kommunen skulle bevilja ett årligt anslag på 500 kronor, vilket skulle ställas till hembygdsföreningens förfogande och i samråd med riksantikvarieämbetet användas till att avhjälpa de värsta bristerna. Kommunalnämnden biföll enhälligt förslaget.

Vallentuna samhälle ligger vid Vallentunasjöns norra ände. På en kulle på Väsby gårds ägor med vacker utsikt över sjön, samhället och kyrkan står Väsby gårds gamla väderkvarn. För hembygdsföreningens räkning lyckades jag i våras föra frågan om ett förvärv av kvarnen lyckligt i hamn. Fröken Hanna Carlsson, som äger Väsby gård, utfärdade då till hembygdsföreningen ett gåvobrev på kvarnen och Vallentuna kommun visade i samband därmed åter prov på sitt hembygdsvårdande intresse genom att inköpa kvarntomten, som kommer att upplåtas åt hembygdsföreningen.

Vallentuna är ett samhälle, som under de sista tio åren expanderat i hastig takt. Många gånger medför en dylik utveckling allvarliga konsekvenser för såväl natur- som hembygdsvård; det är inte alltid lätt att uppträda som ombud för den kulturella sektorn och föra dess talan hos myndigheterna. För min del måste jag säga, att de flesta problem av hit-hörande slag lösts i bästa samförstånd.

Som ledamot i kommunens vägnamnskommitté har jag alltid velat hävda, att nya vägnamn helst bör anknyta till bygdens historia så långt det är möjligt. Men självklart skall varje namnförslag vara grundligt utrett och motiverat, innan det lägges fram för beslut.

Till sist återkommer jag till Jarlabankestenen på Vallentuna kyrkogård. Vid ett samtal med kontraktsprosten Sven Vängby, som alltid visat ett stort intresse för vallentunabygdens fornminnen och deras vård, kom det fram, att vi båda otaliga gånger tillfrågats vad dessa runor betydde. Samma frågor framställdes beträffande texten på den 1937 i samband med kyrkans restaurering påträffade runstenen, som nu står upprest i

kyrkans vapenhus och som kan uppvisa »det hittills äldsta svenska exemplet på slutrim». Prosten Vängby inbjöd mig till ett sammanträde med kyrkorådet, där jag fick tillfälle att redogöra för olika skyltar och hur man anskaffar dem. Kyrkorådet beslöt anskaffa skyltar och svara för kostnaden samt anförtrrodde mig att ombesörja detta. Under sommarens lopp har skyltarna färdigställts, varför turister och kyrkobesökare inte längre behöver sväva i okunnighet om tolkningen av dessa runinskrifter.

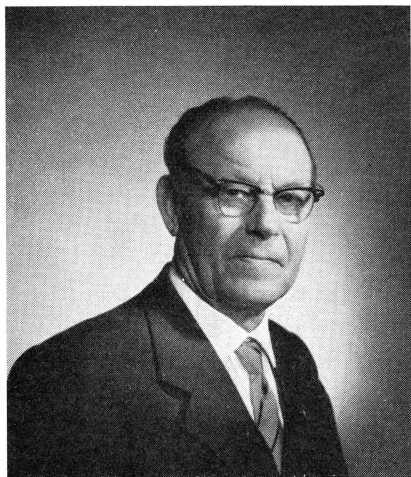
Så långt det varit mig möjligt har jag under årens lopp sökt tränga in i bygdens historia och genom forskningar och undersökningar samlat åtminstone något av det rika material vallentunabygden har att visa upp av minnen och kultur från gångna tider. Det skulle glädja mig, om jag någon gång finge möjlighet att i tryck redovisa resultatet, men då detta är en vy med stora ekonomiska aspekter, ser jag, åtminstone för närvarande, knappast någon lösning.

Bernhard Bengtsson

J. G. FREDLUND

Då jag nu skall skriva något om mig själv får det bli i form av en tidsbild från landsbygden då seklet var ungt. Jag är född i Rasbokils församling, men då jag var just 5 år fyllda, köpte min far ett hemman i Happsta by i Alunda socken, varest jag alltsedan dess bott. Uppfödd vid ett jordbruk längtade jag hela min ungdom ut i världen för att lära ett annat yrke. Min far sade alltid då jag ville bort: »då lagagumman dör har jag råd att ha dräng, då får du resa». Jag var nämligen ende sonen och hemmanet var belagt med s. k. fördelsförmåner, men då fördelstagaren vid hemmansköpet var 75 år togs ej stor hänsyn till detta vid auktionen. Hon dog vid 97 års ålder och då hade jag övertagit hemmanet och kunde ge ut hennes sista fördelsförmån.

Det kanske är av intresse att få höra litet om den »gamla goda tidens» pension och jag skall här ange vad en 36 tunnlands gård måste ge ut årligen i naturaförmåner. Ladugård åt 2 kor, sommarbete och råghalm i mån av behov, 100 lispund hö, 20 lispund vårsädeshalm. Om ko ej hölls ersattes det med 1 kanna mjölk dagligen samt 1 skålpund smör i månaden. För övrigt skulle årligen utlämnas 4 famnar ved, 12 tunnor potatis, 1 tunna vete, 3 $1/2$ tunna råg, 3 $1/2$ tunna korn, 10 lispund blandsäd, 8 kappar ärter, 5 lispund fläsk, 3 lispund kött, 25 skålpund lin. Ungefär 2 tunnland åker skulle årligen gödslas, köras och

besås, dessutom skulle ärter, bönor och potatis sättas på bondens tillredda land. Bostad om 2 rum, fri skjuts till kyrka och kvarn samt för de produkter, som ej gick åt i fördelstagarens hushåll, skjuts till Uppsala torg, 2 resor årligen, med par hästar.

Att detta tog djupa tag i en liten gårds resurser förstår man väl, men far var händig på alla sätt och redskap, vagnar och källar gjorde han själv i snickarbod och smedja. Jag fick tidigt lära mig hantera såg, hyvel och smideshammare. Då fabriksgjorda redskap började dyka upp var han med på noterna. Vid konfirmationsåldern satt jag på fars nya slåttermaskin och slog höskörden åt grannarna. För sädesskärningen gjorde han en enkel apparat, som samlade säden i lagom stora »ruskar» för handbindning.

Min tekniska utbildning inskränkte sig till aftonskola, korrespondenskurs och för övrigt självstudium. Jag ritade ett halvrensande tröskverk för hästvandringsdrift som vi byggde, men det blev ej så lyckat, mest beroende på det varierande varvtalet som hästdrift med piskregulator presterade. Bättre blev det då fotogenmotorn kom med sin konstanta varvreglering. Då byggde vi ett större helrensande tröskverk, varmed jag om höstarna for omkring i bygden och tröskade.

Då jag 1913 gifte mig och övertog hemmanet försökte jag på allvar ägna mig åt modernäringen men det misslyckades. Min håg stod till det mekaniska och 1918 uppförde jag en mindre verkstad, där mina tekniska

intressen fick fritt utlopp. Rörelsen växte och sedan såldes gården för att jag skulle få möjlighet till en utökning av fabriksdriften. Nu nog om detta.

År 1906 lyckades pastor Carl Silwer och Aug. Eriksson i Källberga intressera professor Oscar Almgren i Uppsala för fornminnena här i Alunda. Utgrävningar sattes i gång och mitt intresse för fornminnesvård väcktes. Många strövtåg gjordes sedan tillsammans med Aug. Eriksson och sedan jag 1924 köpt en gammal Horch, kunde våra exkursioner utsträckas i allt vidare kretsar. Få äro de hagmarker och skogsbackar, där en fornlämning kan misstänkas, som jag ej genomströvat.

Redan tidigt började jag undra över hur landskapet såg ut då våra förfäder jordfästes under stenarna i röset på höjderna runt lerslätten. Avvägningsinstrument anskaffades och från kartverkets fixpunkter utfördes avvägningar. Genom jämförelse med vetenskapligt utarbetade strandförskjutningskurvor i norr och söder kunde jag med tämligen stor sannolikhet konstatera att havsstranden här på orten, vid vår tideräkningens början, stod omkring 11–12 m. högre än nu.

Landskapet hade med sådana förhållanden ett helt annat utseende med sina stora vattenvidder mellan skogsåsarna. Man talade om en forntida ridstig från vår bygd till Upsala. Det lekte mig i hågen att undersöka om en sådan var möjlig. Jag har därvid upptäckt en färdväg från Hökhuvuds »sta»-bygd till Storvreta och Upsala, visserligen med »vad» på en del ställen. Att våra sjöfarande vikingar även kunnat komma via Olands sjösystem ut till havs genom sunden vid Charlottendal och Valde påpekats av många forskare, men att en »gin»-väg gått genom Ginningen, Kärven, Mörtsjön, Fladen, Långsjön och Funbosjön ut i Upsalafjärden har endast antydningssvis påpekats. Men denna farled torde ha varit möjlig, dock med båtsläp över vattendelaren vid Mörtsjön, men sådant var ju vanligt i de alltmer uppgrundade vattenlederna. Att dessa farleder fordom funnits, motiveras av att de går genom de fornlämningsrikaste trakterna.

Den mångomtalade hällristningen i Morkarla har jag sökt efter både ensam och i större sällskap men hittills förgäves, likaså efter försvunna runstenar. Nya gravfält har ej heller upptäckts — min gode vän Aug. Eriksson var så grundlig både vad gällde upptecknandet av fasta fornlämningar och insamlande av fornsaker. Den som följde i hans spår hade endast att konstatera och »beriktiga» hans verk, som blev grunden till Olandsmuseet. Då ortens hembygdsförening bildades 1922, blev han dess förste ordförande. Jag var också med bland initiativtagarna och

några år senare kom jag med i styrelsen för Södra Olands hembygds-gille.

Då jag nu vid Upplands fornminnesförenings årsmöte 1959 tilldelades föreningens förtjänstmedalj, var det som jag själv förmodar ej för utförda prestationer utan fastmer för mitt varma intresse för det som hör till gången tid. Härför uttalar jag mitt varma tack.

J. G. Fredlund